

KARAPAPAKLAR HAKKINDA BAZI NOTLAR -II-

*Selahattin Tozlu**

Karapapakların, 1877-1878 yıllarında Osmanlılarla Ruslar arasında cereyan eden ve Türk Tarihine “93 Harbi” olarak geçen savaşa kadarki durumunu ele aldığım ilk makale daha evvel yayımlanmıştı.¹ Makalenin bu ikinci kısmında ise, öncelikle 93 Harbi sırası ve sonrasında Karapapakların yer ve durumunu tespitte çalışırken, diğer yandan bunlarla ilgisi olan şahıs ve ailelere değineceğim. Bu bakımdan üzerinde durulması lazım gelen iki konu vardır: Bunlardan ilki, aslen Karşlı olup bir zaman sonra buranın sınırlarını aşarak Osmanlı sarayına kadar ulaşan “Hatunoğulları” ailesi ve bu aileye mensup bazı mühim şahsiyetler; ikincisi ise, 93 Harbindeki “şahsi” gayretleri sonucu eşkıyalıktan kahramanlığa geçen Mehralı Bey (yöre halkının ağzıyla *Mehralı* Bey) ve onun “süvarileri” ile yaptıklarıdır. Denilebilir ki, Mehralı Bey’in hem bu savaştaki hem de bundan sonraki hayatı bulunmaz bir “film senaryosu”dur. Oysa, hem 93

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, KKEF., Tarih Eğitimi ABD., 25240-ERZURUM.

¹ Makalenin yayımlanan ilk kısmına bk. “Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar-I”, *Karadeniz Araştırmaları*, II/7 (Güz 2005), Ankara 2005, s. 86-96. Fakat, makalenin ilk kısmında “benden kaynaklanan” bir hata vardır. Makalenin ilk kısmının doğrusu şöyle olacaktır: 95 ve 96. sayfalar yok sayılarak, 94. sayfanın tam sonuna şu bilgiler eklenmelidir: “*Karapapakların 93 Harbindeki rolleri ve bilhassa Mehralı Bey ile alakalı epeyce bilgi vardır. Fakat, hem bu bilgiler hem de Mehralı Bey başka bir çalışmada değerlendirilecektir. Mehmet Arif Bey’in işaret ettiği noktalardan biri de, Rusların Karapapaklardan süvari alayları oluşturmalarıdır. Aynı alaylar, Ruslar tarafından 93 Harbinden sonra da oluşturuldu. Fakat, bu alaylarda istihdam edilen Karapapak ve Dağıstanlı Müslümanların giydiği kalpaklar (papaklar), Hristiyanların kalpaklarından farklıydı. Onların papaklarının üstü kırmızıydı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Askerî Evrakı, no. 35/24, IV. Ordu Müfettişi Nusret Paşa’nın 8 Ağustos 1886 tarihli ön raporu). Herhalde Ruslar, hem Müslümanlarla Müslüman olmayanları ayırmak hem de Müslümanların geleneksel giysilerine fazla karışmamak için böyle bir yola gitmişlerdi*”. Bu ekle makalenin ilk kısmı bitecek, makalenin ikinci kısmında ise “Hatunoğulları ve Karapapaklar” ile “Mehralı Bey” incelenecekti. Ama, “yanlış disket” verdiğim için makale müdahale edilmeden yayımlanmıştır, yayıncıdan ve okurlardan özür dilerim.

Harbi hem de Mehrali Bey ve benzeri binlerce Türkün hayatı Türk edebiyatında hemen hiç konu edilmemiştir. Bu açıdan Türk edebiyatı son derece kısır olduğu gibi, yazarlar da isteksiz ve yetersizdir.

1. Hatunoğulları ve Karapapaklar

93 Harbinde Anadolu Ordusu (IV. Ordu) Kumandanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mühimme Kâtipliğini yapan Mehmet Arif Bey, Karapapaklara değinirken, bunların "öteden beri İsmail Paşa'nın familyasını büyük tanıdıklarına" işaret etmişti. Yine onun verdiği bilgilere göre; İsmail Paşa'nın babası Şerif Ağa, Şüregel kazasına tâbi Hacıveli köyünde ikamet eder ve Karapapaklar üzerinde sözü geçer birisidir. İsmail Paşa'nın kardeşi (ağabeyi) ve yine aynı köyde oturan Medet Ali Bey'in oğlu Yusuf Ziya Bey, 93 Harbinin başlayacağı anlaşılınca hemen Karapapaklardan beş tabur asker yazarak defterini amcası Erzurum Valisi İsmail Hakkı Paşa'ya göndermiştir.²

Bu bilgilere bakılarak denilebilir ki, Karapapakların en azından bir kısmının Kars ve civarına yerleşmesinde ve onların düzenli bir bölgesel güç haline getirilip devlet hizmetine sokulmasında Karanlı "Hatunoğulları"³ hanedanının önemli rolü vardır. Nitekim XIX. yüzyıl başlarından sonlarına kadarki bilgiler de bunu doğrular mahiyettedir.

1828 yılında Kars ve Çıldır eyaletleri idarecilerine yazılan bir emirde, Dağıstan ve Gürcistan'dan buralara gelen Karapapakların yerlerinde tu-

² Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, Dersaadet 1328, s. 63.

³ Hatunoğulları hakkında anlatılan ve yazılanlar muhtelifdir. Bunlardan biri de, merhum Türk Tarihçisi M. Fahrettin Kırzioğlu'na aittir. Kırzioğlu, kendisinin de katıldığı ve açıklamaya çalıştığı bu fikri, Hatunoğullarından dinlediği haliyle şöyle yazar: "Kars'ın büyük eşraf ailelerinden Hatunoğulları arasında öteden beri ulu-ataları için bilinip anlatılanlara göre, ... 'Hatun' bunların nineleridir. Ananeye göre; bugün Arpaçay'ın sağında Mağazbert Kalesi'ndeki süslü 'Hatun Kümbeti'nde yatan ve Hatun Oğulları'na ad veren nineleri ile bunun kocası, kalabalık bir oymakla Kırım'dan Kars toprağına (Toktamış ordusuyla) gelmişler, buralara yerleşmişlerdir. Sonradan İran padişahı (Temür) bir gün ordu ile gelerek buraları almış ve kendisine karşı koydukları için Kırım Padişahının buradaki beyleri ile bütün erkek çocuklarını bile kılıçtan geçirmiş ve erkek soylarını kesmiş. Bu beyler ailesinden ancak hamile bir hatun ile bir de Tirabuzon'a kaçabilen 'Murat-Han' adlı bey sağ kalabilmiş. Sonradan bütün oymağın baş tacı edip büyük tanıdığı bu hamile Hatun'dan Kars'ın Şüregel ve Mağazbert/Digor Beyleri'nin babası doğmuş ve Şah'ın adamlarının korkusundan dipte bucakta büyütülmüş. Herkes bu öksüz Beyoğlu'na, babasız büyüdüğü için, 'Hatun-oğlu' demiş; bu yüzden bu bey çocuğundan doğanlara da bu aile-adı verilmiş bulunuyor. Tirabuzon'daki Bey de bunların amcası sayılıyor. Gerek Tirabuzon'un en büyük eşrafından olan 'Murathanzadeler', gerekse Kars'taki Hatunoğulları, aile ananelerine bağlı olarak öteden beri birbirlerini 'amca-oğulları' sayagelmışlerdir" (M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, İstanbul 1953, s. 480-481). Kırzioğlu'nun bahsettiği Murathanoğulları, Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt civarı tarihinde mühimdir ve bugün de Trabzon ve Gümüşhane'de yaşayanları vardır.

tulması ve onlara eziyet edilmemesi isteniyordu.³ Bu emirde bölge ileri gelenlerinin Karapapaklara müdahalesinin önlenmesi istenirken, bunların kimler olduğu açıkça ifade edilmese bile, Karapapakların yaşadığı havali-deki güçlü kimselerin bir kısmının Hatunoğullarından olduğu tespit edilebilmektedir. Nitekim, yukarıdaki emirden hemen sonra Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Galip Paşa'nın Babıali'ye yolladığı kâime ile buna verilen cevaptan anlaşılıyor ki, Karapapaklar ilkin Hatunoğulları ile alakalıdır. Karapapakların Hatunoğulları maiyetinde istihdam edilmesinin kendisine bırakıldığını belirten Galip Paşa, Hatunoğulları ile Karapapakların ilgisini de açıklar: "Karşlı Hatunoğlu Mustafa Bey'in Karapapak takımıyla istihdamının benim kararına bırakılması,

Hatunoğlu Mustafa Bey'in evvelce Erzurum'da tevkif edildiği, Rusya ile savaş çıkması halinde Kars'taki kardeşlerinin de orada olmamaları gerektiği, bu sebeple dört kardeşinin Erzurum'a getirildiği ve Kars'taki hanelerinin kendi istekleriyle Erzurum yakınındaki köylerine taşındığı size bildirilmişti. Bunların Kars havalisinde Ruslara karşı istihdamları, doğru yanlış bazı söylentiler sebebiyle, uygun bulunmamış olmakla birlikte, Ahıska tarafında istihdamlarında pek mahzur görünmemektedir. Dağıstanlı Çelebi Efendi, Hatunoğlu Mustafa Bey hakkında taahhütler verdiği gibi, kendisi de sadakatinin ispatı için fırsat istemektedir. Bu sebeple Mustafa Bey'e ferman yazılarak kontoş kürkün birisi giydirilmiş ve elinin darlığı dolayısıyla 1.500 kuruş harçlık verilmiştir. Bunların hepsinin Çıldır eyaletindeki *Karapapak* ve sair kabileleri Çelebi Efendi marifetiyle toplayıp Tiflis taraflarında Rusya aleyhine kullanmak üzere yollanmalarını uygun buldum ve bu hususta onlara yardımcı olması için Çıldır beylerbeyine yazı yazarak bildirdim".⁴

Görüldüğü gibi Erzurum Valisi Galip Paşa, Hatunoğlu Mustafa Paşa ile ilgili bazı doğru yanlış söylentileri naklettikten sonra, bu söylentiler dolayısıyla bir Rus savaşı sırasında onun Kars'ta değil Ahıska'da istihdamının daha uygun olacağını düşünmektedir. Ancak, Hatunoğlu Mustafa Paşa, Karapapaklarla birlikte istihdam edilecekti. Nitekim, Galip Paşa'nın düşündüğü gibi Hatunoğlu Mustafa Paşa, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşında Ahıska'ya yollanmış ve Ahıska'nın teslimine kadar Ruslara karşı şehri savunmuştu.⁵

³ S. Tozlu, "Karapapaklar-I", s. 90-91.

⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, no. 36138, Galip Paşa'nın 6 Temmuz 1828 (23 Zilhicce 1243) tarihli kaimesi. Bu belgenin yayımlanan aslına bk. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1578-1914)*, I, Ankara 1992, s. 224-225, belge no. 79.

⁵ Rus Generali Paskeviç'in Ahıska kuşatması sırasında Hatunoğlu Mustafa, Muhammet Paşa ve Livanalı (=Artvinli) Ali Bey ile kardeşi de kaleyi savunmakla görevliydi. Livanalı Ali Bey

Hatunoğulları ve dolayısıyla Mustafa Paşa, bilhassa Rus sınırına yakın Şüregel-Akbaba hattının mahalli gücüydü. Hatta, bu ailenin asıl arazisi Şüregel kazasına tâbi eski bir kale olan Magazbert⁶ kışlağındaydı ve burada sürüleri ve çobanları bulunmaktaydı.⁷ Diğer yandan Hatunoğullarının Karapapaklar kadar Kürtler üzerinde de ciddi nüfuzu vardı, fakat, bu koruma sayesinde Kürtlerin de zaman zaman sorun çıkardıkları anlaşılmaktadır.⁸

Mustafa Paşa'dan evvel Hatunoğullarının önemli efradı arasında Kars Muhafızı iken Osmanlı askerinin Ruslar karşısındaki yenilgisinden sorumlu tutularak idam edilen Mehmet Paşa⁹ ile kardeşleri Karabey ve Çakırbey (=Çakalbey)* de vardır. Hatta, bu hadise sebebiyle Hatunoğulları, birçok hane ve bazı Kürtlerle birlikte Erzurum'a bağlı Hasankale civarındaki bazı köylere yerleştirilmişlerdi. Erzurum Valisi ve Şark Se-

ile kardeşi, Rusları "arkadan kuşatma bahanesiyle" kaçmış, kaleyi halkla birlikte Muhammet ve Mustafa Paşalar savunmuştu. Bu olağanüstü savunmada Ahıskalı kadınlar bile "birçok kâfiri cehenneme yollamış" idi. Fakat, "muktezâ-yı takdîr-i Sübhânî küffârın külliyeti ve 'asâkir-i muvahhidinden geri kalanlarının killeti hasebiyle ... Muhammed Paşa ve Hâtûn-zâde Mustafâ Paşa ... içeri kal'aya kapanmışlar ise de sonra nâ-çâr re'y alarak çıkıp Oltu'ya" gitmişlerdi (BOA, *Hatt-ı Hümayun*, no. 43851/B'den naklen bk. İbrahim Aykûn, *Erzurum ve Çevresinde İlk Rus İşgali, 1828-1829*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991, s. 35).

⁶ Magazbert, 1810 yılında Kars Paşası Mehmet Paşa'nın kardeşi Hatunoğlu Karabey'in toprağıdır (Pavel Averianov, *Kurdi v voynah Rossii*, Tbilisi 1900 künyeli Rusçasından tercümesi: P. Averyanof, *Ondokuzuncu Asırda Rusya-Türkiye-Iran Muhârebeleri*, ter. Yüzbaşı Mustafa Efendi, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926, s. 13-14).

⁷ BOA, *Cevdet Dahiliye*, no. 9608'de kayıtlı 1848 yılı defterde kışlak görünen Magazbert'te, dört hane (dokuz nüfus) çoban, Paşabey'in üzerine yazılıdır ve bu da muhtemelen Hatunoğullarındandır.

⁸ Mesela, Kürtler 1810 yılının Temmuz ayında Kars Paşası olan Hatunoğlu Mehmet Paşa'nın kardeşi Hatunoğlu Karabey'in Magazbert'teki arazisinin yakınında toplanmış ve buradan Ruslara saldırmışlardı (P. Averyanof, *aynı eser*, 13-14).

⁹ Rusların Kars ve civar eyaletlere saldıracağı bilindiğinden, Erzurum Valisi eski sadrazam Yusuf Ziya Paşa "Şark Seraskeri" yapılarak bazı vilayet askerleri ve bütün idareciler emrine verilmiş ve önlem alması istenmişti. Aynı zamanda (Hatunoğlu) Mehmet Paşa da, "vezaret" rütbesiyle Kars eyaletine vali atanmıştı. Rusların Şüregel tarafından gelen askerine karşı Hatunoğlu Mehmet Paşa fırkasını yollayan Şark Seraskeri Yusuf Ziya Paşa, kendi birlikleriyle ilerlediği sırada Sultan III. Selim'in tahttan indirildiği haberini almış, bu şaşkınlıkla askeri geri çekmeye uğraşmış, bunu yapamadığı gibi Hatunoğlu Mehmet Paşa'yı da yalnız bırakmıştı. Mehmet Paşa'nın fırkası birkaç yüz şehit ve o kadar da esir vererek ancak kurtulabilmişti. Fakat, bu hadisenin suçu Mehmet Paşa'ya bulunmuş ve idam edilerek kesik başı İstanbul'a yollanmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VIII, Tertib-i Cedid, İstanbul 1303, s. 172).

* Bu iki kardeşin adı, Hatunoğullarının "tipolojisini" tam olarak ifade eder. Bu aile mensupları istisnasız iki tiptir. Bir kısmı arızasız esmer yüzlü, diğeri ise arızasız açık buğday tenlidirler. Buğday tenliler "mavi gözlü"dür. Bölgede "mavi gözlü" olanlara "çakır gözlü" veya "çakır" denilir. Karabey ve Çakırbey de bu sebeple adlandırılmış olmalıdır. Bu geleneği devam ettiren arkadaşım Burdur Kültür Müdürü Yalçın Hatunoğlu da, biri esmer diğeri çakır olan iki oğluna Karabey ve Çakırbey adlarını koymuştur. Yalçın Hatunoğlu'nun ağabeyi ve küçük kardeşi de çakırdır. Aynı tipoloji, Hatunoğulları ile akraba oldukları söylenen, Gümüşhane'deki Murathanoğulları için vakidir.

raskeri Galip Paşa'nın bahsettiği doğru ve yanlış söylentiler de bu son üçüyle alakalıydı. Bunlardan başka adları anılması gereken önemli Hatunoğulları vardır: Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın babası Şerif Ağa, Akbaba kazasını yeniden şenlendiren Mahmut Bey, İsmail Paşa'nın ağabeyi Şüregel kazası müdürü Medet Ali Bey,¹⁰ Kurt İsmail Hakkı Paşa, Medet Ali Bey'in oğlu Yusuf Ziya Paşa, Kurt İsmail Paşa'nın oğlu Ahmet Zülkifil Paşa (devrinin en yakışıklı adamlarından biri olup, Osmanlı hanedanından Sultan Abdülaziz'in kızı Saliha Sultan ile evliydi) bunların en önemlileridir.

1828-1829 savaşında Hatunoğlu Mustafa Paşa ile Ahıska'da istihdam edilen Karapapaklar, bundan sonra da aynı ailenin başka fertlerinin alaka ve hizmetlerine mahzar olmuşlardır. Bunlardan biri de Hatunoğlu Mahmut Bey idi. Kırım Harbi yıllarında Kars sancağı mutasarrıfı olan Takiyeddin Paşa,¹¹ verimliliğine rağmen boş ve harabe halde bulunan Akbaba Dağı ve civarının yeniden şenlendirilmesini, devletin kabul ve taahhüt ettiği bazı şartlarla, Hatunoğlu Mahmut Bey'e ihale etmişti. Mahmut Bey'in arzuhaline göre; Akbaba'nın yeni bir kaza yapılmasını sağlamak amacıyla buraya civar kazalardan ve "öte taraftan" nüfus getirmiş, köyler kurmuş, binalar yapmış, gizlenen insanları yazılmaya ikna etmiş, hülasa varlığını bu işte harcayıp borçlanmış olduğu halde, kendisine vaat edilenlerin hiçbiri yerine getirilmemiş ve mağduriyetine sebep olunmuştur. Bunun yerinde görülmesi için keşif talep eden Mahmut Bey, kendisine verilen bu işin ya resmiyete kavuşturulmasını veya Kars-Erzurum taraflarında askeri bir görev verilerek borçlarının tesviye edilmesini de istemişti.¹²

¹⁰ Kırım Harbi sırasında Şüregel kazasının müdürü olan Medet Ali Bey, Erzurum'da toplanacak askerlere katılmak üzere beşyüz süvari hazırlamıştı (BOA, *İrade Dahiliye*, no. 17766, 16 Kasım 1853/14 Safer 1270). Osmanlı-Rus sınırında bulunan Şüregel kazasının müdürleri devletin istihbaratı bakımından önemliydi. Medet Ali Bey de, Kırım Harbinde asker hazırlamanın yanı sıra, Ruslar hakkında toplayabildiği bilgileri devlete bildiriyordu. Bunlardan biri de Karapapaklarla ilgiliydi: Medet Ali Bey'in istihbaratına göre; Ruslar, Karapapak taifesinden süvari yazmış ve Akbaba dağındaki Kazgancı köyüne yığmıştı. Ayrıca, "Revan kubernatörü" Gümrü'ye gelip Karapapaklardan süvari yazmaktaydı (BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi, Umum Vilâyât*, no. 139/72). Medet Ali Bey'in Kırım Harbi sırasındaki hizmetleri ve devletçe ödüllendirilmesine bk. M. Fahrettin Kırzioğlu, *100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi*, İstanbul 1955, s. 68-69, 71.

¹¹ Hacı Mehmet Takiyeddin Paşa, Halep'te doğmuş olup, Halep müftülerinden Hacı Abdurrahman Efendi'nin oğludur. Esasen "ilmiye" sınıfından ve "müftü" iken, ilk mülkiye görevi olarak Kars mutasarrıflığına atanınca "mülkiye" sınıfına geçmiştir. 1856 yılının Temmuz ayında (Zilkade 1272), mirimiran olarak, o zaman "müstakil" idare edilen Kars Sancağı mutasarrıflığına atanmıştır. Buradan da, 1859 yılının Mayıs ayında (Şevval 1275) Urfa mutasarrıflığına atanmıştı (BOA, *Sicill-i Ahvâl Defterleri*, no. IV, s. 46).

¹² Hatunoğlu Mahmut Bey'in mağdur olduğunu anlattığı arzuhalde ailesi hakkında şu ifadeler vardır: "... bundan yüz ikiyüz sene mukaddem âbâ vü ecdâdımız saltanat-ı seniyyeye hidmet

Hatunoğlu Mahmut Bey'in keşif isteği kabul edilmiş ve Tophane Meclisi Reisi Mehmet Selim Paşa ile birlikte birçok subay bölgeyi dolaşarak hazırladıkları teferruatlı bir raporu seraskerliğe sunmuştur. Bazı kısımları aşağıda aktarılacak olan 11 Eylül 1859/13 Safer 1276 tarihli bu rapor; Hatunoğlu Mahmut Bey, onun ailesi, bölgedeki Karapapaklar ve bölge tarihi bakımından mühimdir:

“Akbaba adlı yere varılarak buranın dört yanı dolaşılmış ve haritası hazırlanmıştır. Buranın bir tarafı sınır üzerindeki Şiştepe, Küçük Öksüzler, Büyük Öksüzler ve Göladağı denilen tepelerdir. Öbür tarafı Şüregel kazası yakınında bulunan Daşgiri ve Haşhaş'tır. Bir diğer yanında Zaruşad kazası yönünde Kırış ve Karlı Süleyman adlı yerler vardır. Öbür tarafında da Çıldır kazası cihetindeki Tarab adlı yer bulunmaktadır. Dört tarafı tarif edilen Akbaba'nın uzunluğu altı genişliği dört saat olup, sathının tamamı yirmi dört saatte dolaşılabilir bir arazidir. Bu saha ikiyüz seneden fazladır elli dört (54) köylük mamur bir kaza iken harabe haline gelmiştir ve harap evlerin duvar kalıntıları halen mevcuttur. Şimdi Urfa sancağı mutasarrıfı olan Kars sancağı eski mutasarrıfı Takiyeddin Paşa'nın hayırlı bir hizmeti olarak, buranın şenlendirilmesi, Kars sancağının kadim hanedanından Hatunoğulları adıyla bilinen aileye mensup Mahmut Bey'e havale edilmiştir. Mahmut Bey'in 25 Mayıs 1858 (11 Şevval 1274) gününden başlayıp bugüne kadar devam eden aralıksız gayretleri sonucu, şu anda Akbaba kazasında yirmi iki (22) köy imar edilmiş ve buraya 966 nüfusluk 503 hane toplanmıştır. Bunların 20.000 civarında koyun, sığır ve sair hayvanları vardır. Sözü edilen hanelerin 421 hanesi Rusya tarafından, otuz yedi (37) hanesi Ardahan, Çıldır, Zaruşad ve Şüregel kazalarından (ki bunların çoğu zaten dört beş yıl evvel Gürcistan, Borçalı ve Revan cihetlerinden gelmişlerdir) ve kalan kırk sekiz (48) hanesi de adı geçen kazaların resmi yazımlarda gizlenen nüfusundan (nüfus-i mektûme) olup *Karapapak* denilen *Terekeme* taifesindedir. Bunların nüfus defterlerine kayıtlı olduğu varsayılsa bile, tabiatıyla asker hissesi alınmamakta ve hepsi yurtluk sahibi olmayıp fakir kimselerden oluştuğu için Akbaba'nın geniş ve verimli arazisinin tapusu onlara meccanen verilmiştir. Rusya tarafından gelenlerin ise, sırf Osmanlı adaletine sığınmak emeliyle gelmiş kimseler olduğu tahkikat sonucu açığa çıkmıştır. Bahsedilen ahaliye verilen 150 kadar tapu senedinin İstanbul'dan gelme-

edip can bezl eylemede oldukları Hüdâ-yı lem-yezele ayândır” (BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ*, no. 18694, Mahmut Bey'in tarihsiz arzuhali). Mahmut Bey, ya mağduriyetinin giderilmesi yahut kendisine Erzurum-Kars civarlarında ücretli bir görev verilmesini isterken, istediği görev zaptiyeliktir ve Karapapaklarla yapacağı bir iştir. Nitekim, Şüregel kazasındaki bazı Karapapaklar, mezhepleri sebebiyle İran'a meyillerinin engellenmesi için, devlet tarafından “zaptiye süvarisi” olarak istihdam edilmekteydi (BOA, *Cevdet Dahiliye*, no. 8142).

sine kadar mahalli idare tarafından bunlara geçici tapu senetleri verilmiştir. Verimli, sulak, otlak ve çayırları gayet geniş olan bu arazi ahalisiz kalırsa, Rusya tarafındaki Gümrü'nün çoğu yeri çayır ve ottan mahrum bulunduğu için, bundan evvel olduğu gibi şimdi de yaz ve kış mevsimlerinde hayvanlarını buranın otlaklarında otlatarak ilerde Rusya'nın mülkiyet iddiasına sebep olunabilir. Ayrıca ahalisiz kalması halinde bu bölgenin haydut, hırsız ve eşkıya yatağı olacağı da aşikârdır. Şiştepe adlı yerden Gümrü'ye giden Tiflis caddesi boyunca sınırda yapılacak karakollar ve buralara konulacak müstahfiz askerler, herhangi bir askeri harekât halinde kolaylıklar sağlayacak ve sınırın korunmasında büyük faydaları olacaktır. Ayrıca, bir yıllık sürede burada yapılanlar sonucu devletin hazinesine 65.000 kuruş gelir sağlanmış olması, buranın şen ve abadan edilmesinin faydalarını göstermektedir. Şimdiye kadar yapılanların hem şimdi hem de gelecek bakımından lüzumlu olduğu ve olacağı tahkikatla anlaşılmıştır".¹³

Tophane Meclisinin raporuna göre Hatunoğlu Mahmut Bey'in hizmet ve gayretleri devletin faydasınadır ve gereği yerine getirilmelidir. Meselelerin havale edildiği Meclis-i Vâlâ'da da benzer karar alınmış ve bazı teferruatla sadrazamlığa iletilmiştir. Mahmut Bey'in 1.000 kuruş aylıkla Akbaba kazasına müdür tayini ve yaptıklarının devamının sağlanması yolundaki kararı değerlendiren sadrazam, kazanın mülki ve mali işlerinin halli için Kars sancağı mutasarrıfı Şerif Paşa'ya emir yazılmasını arz etmiş ve aynı yolda padişah emri çıkarılmıştır.¹⁴

93 Harbi başlamadan önce Kars Karapapaklarının bir kısmı süvari olarak Rusya ordusuna katılmış ve "milisya" adıyla Osmanlılara karşı savaşmıştı. Tam bu sıralarda Erzurum Valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın yeğeni Yusuf Ziya Bey de Karapapaklardan beş tabur asker yazarak defterini amcasına yollamıştı. Yusuf Ziya Bey'in Karapapaklar ile bağının daha kuvvetli olduğu anlaşılıyor. Mehmet Arif'in verdiği bilgiye göre, Yusuf Ziya Bey, savaşın başlamasına yakın bir zamanda Rusya tarafındaki Karapapaklardan birinin kızıyla evlenmişti.¹⁵

93 Harbinde Anadolu Ordusu Kumandanı bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Yusuf Ziya Bey'in hanımı dolayısıyla hem Hatunoğulları hem de Karapapaklar hakkında önemli bilgiler verir:

¹³ BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ*, no. 18694, Tophane Meclisi Reisi Selim Paşa'nın başkanlığında bölgeyi tahkik eden komisyonun raporu.

¹⁴ BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ*, no. 18694, Meclis-i Vâlâ'nın 17 Aralık 1859 (22 C. Evvel 1276) tarihli müzakere kararı ile Sadrazamın 31 Aralık 1859 (6 C. Ahir 1276) tarihli arzı üzerine 2 Ocak 1860 (8 C. Ahir 1276) tarihinde çıkarılan sözlü padişah emri.

¹⁵ M. Arif, *aynı eser*, s. 64.

“İsmail Paşa, Kars ovasının Rus hududundaki Nahcivan nahiyesinde oturan kadim bir hanedana mensuptur. Orada bunlara *Hâtunoğulları* derler. Önceki Rus savaşlarının birinde İsmail Paşa'nın bir amcasını Ruslara casusluk ettiği suçlamasıyla Kars kumandanı idam etmiş imiş. Bu defa da tuhaf bir olay oldu. İsmail Paşa'nın amcasının oğlu* olup harpten önce Şüregel kazası kaymakamı bulunan Yusuf (Ziya) Bey, savaş esnasında Alacadağ'da yanıma gelerek; Rus süvarilerinin Nahcivan'da, yani ordumuzun arkasında sınırı geçip bunun köyüne gelmiş ve güya bunun evini basarak hanımını ve birçok eşyasını aldıktan sonra Rusya tarafına gittiklerini bildirip şikayetçi oldu. Sonradan işittim ki, Yusuf Bey'in hanımı, Tiflis'te zengin ve -galiba- Rus ordusunun konturatocularından olan bir tüccarın kızı imiş ve bu hatun saygılı davranılarak babasının evine götürülmüş ve başka kimsenin de hanesi basılmamış imiş. Yusuf Bey'in işin doğrusunu söylemekten niye çekindiğini bilmiyorum, fakat, onu ordudan defetmekle yetindim. Sonradan İsmail Paşa, adı geçen amcasının oğluna suizanla bakıldığını işitince, onu asmam için bana bir mektup yolladığı halde hiç önem vermedim. Bundan on altı sene sonra Mısır'da çalıştığım sırada, Yusuf Bey'in mirimiranlık rütbesinin mirlivalığa tahvil edilerek Hamidiye Süvari Alayları Mirlivalığına atandığını öğrendiğim gibi, İstanbul'a geldiğimde de gördüm”.¹⁶

Yusuf Ziya Paşa dolayısıyla hem ona hem de ailesine dair verdiği bilgiler ile hatıralarının muhtelif yerlerinde Kurt İsmail Hakkı Paşa hakkındaki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Muhtar Paşa, onlardan hoşlanmamaktadır. Muhtar Paşa'nın Kurt Paşa ile olan münasebeti Fırka-i Islahiye'deki¹⁷ çalışma yıllarına kadar gittiğine göre, bu tespit hata yoktur. 93 Harbinden sonra Bayburt sancağına mutasarrıf atanan¹⁸ Yusuf

* Muhtar Paşa'nın verdiği bu bilgi yanlıştır. Yusuf Ziya Bey, İsmail Paşa'nın amcasının oğlu değil, ağabeyi Medet Ali Bey'in oğludur.

¹⁶ Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayâtının Cild-i Sânisî: 1294-Anadolu'da Rus Muhârebesi*, Dersaadet 1328, s. 161-162. Muhtar Paşa'nın, İsmail Paşa'nın “idam edilen amcası” dediği Mehmet Paşa idi ki, yukarıda bu hadiseye kısaca değinildi.

¹⁷ Fırka-i Islahiye'nin üst seviyede bir görevlisi olan Ahmet Cevdet Paşa'nın notlarına bk. *Marûzât*, yay. Y. Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul 1980, indeksten bk. “İsmail (Hakkı) Paşa (Kurt)” ve “Ahmed Muhtar Efendi (Paşa, Gazi)”.

¹⁸ 93 Harbi sonrasında Trabzon ve Erzurum vilayetlerinin idari teşkilatı değiştirilmiş ve Erzurum'a bağlı yeni bir sancak olarak Bayburt sancağı kurulmuştu. Ruslara bırakılan Çıldır sancağının idare heyeti Bayburt sancağında istihdam edilmiş, birçok Karşlı muhacir Bayburt'a yerleştirilmiş ve Yusuf Ziya Paşa da Bayburt'a mutasarrıf olarak atanmıştı (Selahattin Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998, s. 55-58). Kars, Çıldır, Ardahan, Oltu ve Göle gibi Ruslara bırakılan yerlerden Osmanlı topraklarına göçmek isteyen veya başka meseleleri olan hemen herkes, Kurt İsmail Paşa'yı aracı kılmış ve ondan yardım istemişti. Bayburt sancağını kurdurup 500 hane Karşlıyı buraya yerleştiren de Kurt Paşa'dır. Bu sırada hem Erzurum Valisi hem de IV. Ordu Müşiri olan Kurt Paşa'nın uzun bir etüt olabilecek bu faaliyetlerinden bazılarını bk. BOA, *Ayniyat Defteri (Erzurum)*, no. 833, s. 48-49, 67-69.

Ziya Paşa hakkındaki olumsuz kanaat de muhtemelen Kurt Paşa ile alakalıdır. Çünkü, Kurt Paşa'nın eskiden beri padişah II. Abdülhamit katında önemli bir yeri vardı ki, Kurt Paşa'nın oğlu Ahmet Zülkifil Paşa'nın sultan Abdülaziz'in kızı Saliha Sultan ile evlendirilmesi de bunu göstermektedir. Fakat, Kurt Paşa'nın II. Abdülhamit tarafından tutulmasının asıl sebebi, Paşa'nın hayatı ve yaptıklarıdır.

Kurt Paşa (1818-1897), alaylı bir asker olarak, uzun yıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çalışmıştır. İlk vazifesi, 1833 yılında onaltı yaşındayken 1.200 kuruş maaşla başladığı Şüregel kazası ayan ve mütesellimliği idi. 1837'de askerlik mesleğine alınarak redif binbaşı yapıldı ve 1841 senesinde Bayezit'te İranlılara karşı yapılan askerî harekâta bulundu. 1845'te Çıldır (Oltu) ve Ardahan civarında, Şeyh Şamil adına asker toplayan Hasan Hasbi Efendi'nin* çıkardığı karışıklıkları bastırmak için oraya giden Erzurum Valisi Çerkes Bahri Paşa, bilhassa İsmail Bey'i de yanında götürmüştü. 1846-1852 yılları arasında Van, Hakkâri, Dersim, Muş ve Siirt ıslahatı ile Bedirhan Bey vakasının hallinde bulundu. Kırım Harbi yıllarına rastlayan Nisan 1853'te "kaymakam", Kasım 1853'te de "miralay" yapıldı ve doğu cephesinde savaştı. 1857-1861 yılları arasında Diyarbakır askerî mevkisi emrine yollandı ve bölgedeki aşiretlerin ıslahında çalıştı. Bilahire Erzurum ve Bitlis'te benzer işlerde işlerle uğraştı ve bilhassa Mutki'deki aşiretlerin ıslahında istihdam edildi. 1863 Eylülünde rütbesi mirivalığa çıkarılarak, IV. Ordu Erkânlığına atanmış ve sonra Sivas'a memur edilmiştir. Buradan Kozan (=Sis) ıslahatı için kurulan Fırka-i Islahiye'ye memur edildi. Oradan Maraş ve Halep askerî mevkilerine yollandı ve bilahire Fırka-i Islahiye Kumandanlığına getirildi. Bu sıralarda Ahmet Muhtar Paşa'yla tanıştı. Kozan ve Cebel-i Bereket ıslahatından sonra Maraş'a memur edildi. Kozan'daki başarılı faaliyetleri ve özellikle iskân çalışmalarından sonra, defaten "müşir" yapılarak, 2 Mayıs 1868/9 Muharrem 1285 tarihli padişah emriyle 31.000 kuruş maaşla Diyarbakır valiliğine atandı. 1874 yılında bölgedeki Şammar aşiretinin çıkardığı isyanı, hazineye yük getirmeksizin başarıyla bastırdı. Bir ara Diyarbakır valiliğinden ayrıldıysa da, görevine iade edildi. 1876 yılı başlarında Diyarbakır valiliğinden ayrıldı. 11 Haziran 1876/18 C. Evvel 1876 tarihinde, 25.000 kuruş maaşla Manastır vilayeti vali kaymakamlığına atandı. 18 Kasım 1876/1 Zilkade 1293 tarihinde ise, Erzurum valiliğine getirildi.

Bu sırada çıkan Osmanlı-Rus savaşında Bayezit (doğrusu Eleşkirt) kordusu kumandanı olarak görevlendirilip sınırötesi harekât düzenledi.

* Bazı belgelerde ismi yanlışlıkla "Hüseyin" diye yazılan Hasan Hasbi'nin kısa süren ve bir netice alamadığı bu faaliyetlerini ayrı bir çalışmada değerlendireceğim.

Anadolu Ordusu (IV. Ordu) başkumandanı Ahmet Muhtar Paşa'nın İstanbul'a çağırılması üzerine, 27 Aralık 1877/21 Zilhicce 1294 tarihinde, Erzurum valiliği uhdesinde olmak kaydıyla, IV. Ordu kumandanlığına atandı. Batum kumandanı Müşir Derviş Paşa'nın Batum'dan ayrılıp Erzurum'a yollanmasıyla IV. Ordu Müşirliği ona bırakıldı. İsmail Hakkı Paşa, ordu müşirliğinden 15.000, vilayetten de 25.000 kuruş maaş alacakken, yalnızca müşirlik maaşını almış ve valilikten dolayı alacağı olan 250.000 kuruşu hazineye bırakmıştır.

Erzurum valiliği görevini sürdürürken 16 Mart 1879/22 R. Evvel 1296 tarihinde İstanbul'a çağırıldı ve 10.000 kuruş maaşla kaldırılmış olan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî azalığına getirildi. 29 Aralık 1879/15 Muharrem 1297 tarihinde, 20.000 kuruş aylıkla Teftiş-i Askerî Komisyonu reisliğine; 12 Temmuz 1880/4 Şaban 1297 tarihinde de aynı miktar maaşla Hassa Ordusu Müşirliği ve padişah yaverliğine atandı. Kasım 1880/Zilhicce 1297 tarihinde, 15.000 kuruş maaşla tekrar Teftiş-i Askerî Komisyonuna, bu sefer üye olarak tayin edildi.

18 Ağustos 1886/18 Zilkade 1303 tarihinde, 30.000 kuruş aylıkla Irak İslahatını gerçekleştirmek üzere oraya yollandı. Dönüşünde, 15.000 kuruş maaşla Teftiş-i Askerî Komisyonu İkinci Reisliğine getirildi. Daha sonra İane ve Teshilat-ı Askeriye Komisyonu Reisi oldu. 22 Şubat 1897/20 Ramazan 1314 tarihinde vefat etti ve Üsküdar'daki Yenicami haziresine defnedildi.

Cenaze masrafları, padişah II. Abdülhamit'in emriyle hazineden ödendi ve padişah, yaverini cenaze merasimine gönderdi.

Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa; gazi, gayretli, istikametli, oldukça dindar ve tedbirli bir zat olarak bilinir. Ancak, onun en mühim hususiyeti, bilhassa ıslahat çalışmaları sırasında gösterdiği başarıydı. Genellikle isyan etmiş, vergi ödemeyen veya yerleşik hayata geçmeyen göçebelerin ıslahı hususunda epeyce muvaffak olmuştu. Bu gibi hallerde gösterdiği şahsi başarısı dolayısıyla, kendisine "Kurt"* lakabı verilmişti. Dolayısıyla, "Kurt Paşa" olarak anılmaktaydı. Ancak, bu lakabın, Paşa'nın kurnazlığıyla da alakalı olduğu bilinmektedir.

Yaklaşık altmış dört yılını devlet hizmetinde geçiren Kurt Paşa, bilhassa II. Abdülhamit tarafından sevilen ve tutulan birisiydi. Hatta, 93 Harbinde Muhtar Paşa'yı aşarak direkt padişahla yazışacak kadar Abdülhamit'ten kredisi vardı. Onun en önemli faaliyet ve başarıları Diyarbakır

* Bugün Ağrı'da yaşayan Kurt Paşa'nın torunlarından Yılmaz Hatunoğlu'nun bir oğlunun adı da "Kurtbey" konmuştur.

valiliği sırasında yaptıklarıdır. Bu sebeple, yıllar sonra Ziya Gökalp ve Derviş Vahdeti bile onun adını anmış ve yazılarına konu etmişlerdi.¹⁹

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kurt Paşa'nın adı ve sözünün, hem bütün aşiretler hem devlet hem de Ruslar açısından önemi büyüktü. Bu sebeple de padişah indinde iltimaslıydı. Kurt Paşa'nın üç oğlu vardı. Bunlardan Ahmet Zülkifil Paşa, devrinde yakışıklılığıyla ünlüydü ve hanedan damadı olmuştu. Diğerleri Mustafa ve İbrahim Beylerdir. İbrahim Bey, Birinci Büyük Savaş sırasında Kars'ın kurtuluşu için epey uğraşmış, çokça para harcamış ve hatta kurulan gizli cemiyetin idaresini şifreli yazılarla İstanbul'dan sağlamıştı.

Muhtar Paşa'nın Kurt Paşa'yı sevmediği hatıralarından bellidir, hatta, onu "ümme" (okuma yazması olmayan) bir zat olarak anar ki, bu doğru değildir.

Muhtar Paşa'nın tavrı Yusuf Ziya Paşa konusunda da aynıdır. O, Yusuf Ziya Paşa'nın hem 93 Harbi sırasındaki "şüpheli" durumunu hem de Hamidiye Hafif Süvari Alayları Kumandanı yapılmasını "teessüfle" anlatmasına rağmen, aynı konuda fikri sorulduğunda, Yusuf Ziya Paşa'nın devletine bağlı bir kimse olduğunu bildirmişti, dolayısıyla Muhtar Paşa'nın ifadelerinde tam bir tutarsızlık vardır. Yusuf Ziya Paşa'nın Hamidiye Hafif Süvari Alayları Kumandanlığına getirilirken rütbesinin yükseltilmesi ve bu rütbenin "siyasi" bir sebeple verildiği yolundaki tartışmalara, o zaman Heyet-i Ayan İkinci Reisi olan Muhtar Paşa da katılmış ve onun fikri de sorulmuştu. Aşağıda "aynen" aktarılan belge, hem Yusuf Ziya Paşa hem Muhtar Paşa ve hem de Karapapaklar bakımından önemlidir:

"... Yûsuf Ziyâ Paşa'nın Rusya muhârebe-i zâilesindeki hıdmeti Gâzi Ahmed Muhtâr Paşa tarafından dahî tasdik edilmiş olmakla berâber 26 Rebiülevvel sene 326 târihli zabıtnâmede muharrer olduğu veçhile müşârünileyhin Karapapak Aşireti rüesâsından olup, muhârebe-i mezkûrede ordu-yi hümâyûna hıdemât-ı sâdikâne ve cansiperânesi sebketmiş ve ba'del-muhârebe memleketi olan Kars'da ve Rusya tâbiyyetinde kalması için vukû bulan tekâlifi red ve birçok emlâkini fedâ ile ihtiyâr-ı hicret eylemiş olmasına ve ahîren aşiret alaylarının teşkilinde ahvâl ve emzice-i aşâire vukûfuna binâen cihet-i mülkiyeye mensup iken hâiz bulunduğu Rumili Beglerbegiliği pâyesini tahvilen uhdesine Mirlivâlık rütbesi bit-tevcih umum aşiret alayları kumandanlığına tayin edildiği anlaşılıp şu

¹⁹ Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın özetlenen hayatı için bk. BOA, *Sicill-i Ahval Defterleri*, no. XXV, s. 87; M. Süreyya, *Sicil-i Osmânî*, IV, İstanbul, s. 847-848.

halde mezkûr livâlık rütbesi tevcihinin sebep-i siyâsiye istinâdı derkâr bulunduğundan hakkında ona göre muâmele ifâsı lâzım geleceğinin...”²⁰

Görüldüğü gibi Muhtar Paşa, Yusuf Ziya Paşa'nın 93 Harbinde devlete sadakatle çalıştığını, Rusların teklifine rağmen Kars'ta Rus vatandaşı olarak kalmadığını, bu yüzden epeyce emlakının Rusya tarafında kaldığını ve haklı siyasi sebeplerle Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına kumandan yapıldığını ikrar eder. Bunların hepsiyle birlikte Rus tarafında kalan ata dede emlaki de doğrudur ve Yusuf Ziya Paşa emlakini almak için uzun yıllar mücadele vermiştir.* Demek ki Muhtar Paşa'nın evvelki olumsuz ifadeleri ciddiyetle tartışılmalıdır.²¹

Rusya tebaası olduğu halde 93 Harbinde birçok Karapapak da Osmanlı ordusuna katılmıştı ki, bunların en ünlüsü aşağıda bahsedilecek olan Mehralı Bey'dir. Hem Rus hem de Osmanlı ordusuna katılan Karapapaklar süvari olarak kullanılmıştı. Bu da, Karapapakların hayatlarında çok önemli yeri olan “at” ile ilgiliydi. Nitekim, XIX. yüzyılın sonlarına doğru oluşturulan Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına Karapapaklar da dahil edilmişti. 1895 yılında bölgeyi teftiş eden Anadolu Müfettişi Ahmet Şakir Paşa, Karapapaklardan oluşan Tutak (=Antap), Karakilise (Karaköse/Ağrı'nın merkezi) ve Malazgirt alaylarını da incelemiş ve süvari alaylarını yeniden düzenlemişti. Onun düzenlemesinde merkezi Karakilise olan I. Liva sekiz alay yapılmıştı ve bunun Karakilise'deki VI. Alayı Karapapaklardan oluşuyordu. Merkezi Malazgirt yapılan III. Liva da sekiz alaydı ve bunun VII. Alayı Karapapaktı.²² Aynı teftiş sırasında

²⁰ BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları*, no. 141/93, Meclis-i Vükelânın 29 Haziran 1910 (17 Haziran 1326) tarihli kararı. Aynı konuda cereyan eden evvelki tartışmalar ve aynı doğrultuda alınan iki karara ayrıca bk. BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları*, no. 133/31 ve no. 139/11.

* Yusuf Ziya Paşa'nın emlakini almak için yaptıklarını başka bir çalışmamda değerlendireceğim, ki bu mesele tarihî Türk hakları bakımından son derece önemlidir.

²¹ Muhtar Paşa, Hatunoğulları hakkındaki olumsuz görüşlerini ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra basılan anılarında dile getirmiştir. Bundan evvel bu konudaki -en azından göstermelik- tutumu tam tersidir. Anılarını yayınladığı tarihte II. Abdülhamit tahtında yoktur, Kurt Paşa da çoktan ölmüştür, yeni ekip Abdülhamit ve Abdülhamitçi düşmanıdır. Bu devir Muhtar Paşa'nın reklamının yapıldığı devirdir. Hatta, başka dillerden yapılan tercüme eserlere bile müdahale edilmektedir. Mesela; 93 Harbinde Halyas ve Zivin savaşlarını anlatan bir eserin birbirini hiç tutmayan aslı ve türkçe tercümesi aşağıdadır: Rudolf von Schluga, *Les Combats de Halijas et de Zewin en Armenie en 1877*, ter. J. Bornecque, Paris 1880. Rudolf von Schluga, *1293/1877 Senesi Rus Seferinden Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Halyas-Zivin Muhârebâtı*, ter. Kolağası M. Cemil, İstanbul 1326. Eserin adına müdahalede bulunduğu açık olduğu gibi, aslında olmayan ve Kurt Paşa'yı suçlayan bazı ilaveler de yapılmıştır.

²² Ali Karaca, *Anadolu İslâhâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1839-1899)*, Eren Yay., İstanbul 1993, s. 176, 179-180; Bayram Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi (Ord. Prof. I. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı)*, 32, İstanbul 1979, s. 467. Merkezi Karakilise kazasında bulunan Hamidiye Alaylarının XIX. yüzyıl başındaki durumuna bk. *Salnâme-i Vilayet-i Erzurum*, Erzurum H. 1318, s.

Sivas'taki 40. alay da Karapapak süvarilerinden oluşuyordu, fakat, bu alay süvari livalarından hiçbirine bağlanmamış ve Sivas kumandanlığının emrine verilmişti.²³

2. Karapapak Mehrali Bey ve Süvarileri

93 Harbinin doğu cephesi savaşlarında Rusların esir etmek istediği iki kişiden biri olan Mehrali, aslen, Rusya hakimiyetindeki Tiflis vilayetinin Borçalı kazasına bağlı Darvas köyündendir. Borçalı kazası, diğer Türk aşiretleriyle birlikte, Mehrali Bey'in de mensup olduğu Karapapak Türklerinin de yurduydur. Karapapaklar, aralarında Şii ve Sünnilerin de bulunduğu bir topluluktur. Mehrali ise, Sünni bir Karapapak'tır.

Delikanlılık çağlarında babasını kaybeden Mehrali, bu vakadan sonra bambaşka birisi olur. Babasının Müslüman âdetlerine göre defnedilmesine mâni olan Ruslar, onu Rus mezarlığına koydukları gibi, mezarın başına asker dikerek Karapapakların müdahalesini de önlemek istemişti. Buna dayanamayan Mehrali, bir gece babasını Rus mezarlığından çıkarıp kendi mezarlıklarına götürmek üzereyken, Rus nöbetçi askerinin engeliyle karşılaşır. Rus askerini öldüren Mehrali, babasının naşını kendi kabristanlarına defneder ve köyden kaçar.

Bu yıllardan Doksanüç Harbine kadar bir Rus tarafında bir Osmanlı tarafında kaçak olarak yaşayan Mehrali, yanına epeyce Karapapak da toplamış ve birçok adli vaka sahibi olmuştu. Hangi tarafta sıkıştırılırsa öbür devletin toprağına geçen Mehrali, sonunda Rus elçiliğince Osmanlılardan istendi. Yakalananların Rusya'ya iade edildiği sırada kendisinin de ele geçirileceğini anlayan Mehrali, Osmanlı zaptiyeleriyle çatışmaya girer, aramalar sürerken bir-iki zaptiyeyi öldürür ve Rus topraklarına geçer. Orada sıkı takip edilir ve yine çatışmaya girerek tekrar Osmanlı tarafına kaçar. Ancak, daha evvelki cinayetinden arandığı için, artık iki tarafta da rahat bulamaz. Rusya'nın İstanbul elçiliği, Mehrali'nin Şüregel kazasında bulunduğunu ve kâza idarecilerinin ona yataklık ettiğini bildirecek, yakalanıp derhal iadesini ister.

Şüregel, hemen tamamı Karapapaklarla meskûn bir kaza olup, Kars sancağının Rusya sınırındaydı. Rusların yataklık suçlamasından çekinen Şüregel kazası idarecileri, bu sefer işi sıkı tutarak Mehrali'yi takip ederler. Düz bir ovada sıkıştırılan Mehrali teslim olmaz ve onlara silahla karşılık verir. Nihayet, Şüregel kazası meclis azasından Karib Ağa'yla bir de

414-423. Malazgirt'teki Karapapak süvarileri, 93 Harbinden sonra Kurt Paşa'nın gayretleriyle Bulanık (=Kop) ve Malazgirt'e yerleştirilmiş Karanlı muhacirlerdi. Muş'ta, Birinci Büyük Savaş sırasında Azerbaycan'dan gelenler de vardır.

²³ A. Karaca, *aynı eser*, s. 182.

zaptiyeyi katleden Mehrali, yaralanır ve mecalsiz kalarak yakalanır. Mahkemeye çıkarılarak sorgulanan Mehrali Bey, sorulan hiçbir suale cevap vermez. Kars Meclis-i Temyizi, onu inkârcı sayarak idamına hükmeder. Erzurum mahkemesinin de onayladığı bu karar İstanbul'a yollanır. Kars hapishanesinde yatan Mehrali, idam hükmünün onaylanacağı sırada hâpisten firar ederek Rusya'ya gider ve aynı işleri sürdürür.

Mehrali Bey'in Kars hapishanesinden kaçışı oldukça ilginçtir. Vakayı bizatihi onun ağzından dinleyerek aktaran Mehmet Arif Bey ile Ahmet Muhtar Paşa'dır:

Mehrali, hapishanede hükümet tabiplerinin yarasına bakmasına izin vermez ve Karapapak usulüyle kendi kendini tedavi eder. Hapisteki kocasına eklemek getirmekte olan bir kadını kocası vasıtasıyla ikna eden Mehrali, ekmeğin içinde bir "eğe" getirtir. Bir rivayete göre, kadın çamaşırcıdır ve eğeyi çamaşırların arasında getirmiştir. Mehrali, eğe ile yavaş yavaş ayağındaki prangaları keser. Yattığı yerden hapishane duvarına bir delik açar, ancak iyileşmediği bahanesiyle bu deliğin üzerine yatar ve böylece orayı farketmez. Bundan sonra mahpusları kaçmağa teşvik ederek bir kaçış planı hazırlar. Mahpuslara, "filan gün falan saatte hapishane kapısı açıldığı zaman birden demir parmaklıklara hücum edersek zaptiyeler hepimize karşı duramaz ve kaçarız" der. Gerçekten de aynı şey olur ve mahpuslar hep birden kapiya hücum eder. Mehrali ise, mahpusların tersine, açtığı delikten dışarı çıkar ve civardaki bir ahırın üzerinde bulunan otların arasına saklanır. Zaptiyeler isyanı bastırdıktan sonra sayım yapar ve Mehrali'nin kaçtığını anlar. Mehrali, saklandığı damda iki gece üç gündüz kalır. Ortalık yatışınca ahıra girer ve oradan aldığı bir atla kaçır. Saklandığı ahır, Kars piyade taburunun atlarına ait olduğu gibi, binip kaçtığı at da taburundur.

Buradan Şüregel'e gider, at ve silah takımlarını düzdükten sonra yanına aldığı Karapapak delikanlılarıyla, 93 Harbine kadar, yine eski hayatına devam eder.

Rusların Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı sırada, Mehrali Bey'in de aralarında bulunduğu birçok suçlu, Rusya hükümeti tarafından affedilerek devlet hizmetine çağrıldı. Bunların büyük bir kısmı at binmek ve silah kullanmakta son derece usta olan Karapapaklardı. Rusların affını içine sindiremeyen Mehrali, bir mektup yazarak Karapapaklar vasıtasıyla Kars kumandanı Hüseyin Hami Paşa'ya yollamıştı. Kendisinin Ruslarca affedildiğini, ancak bunu "dini inancı" sebebiyle kabul etmek istemediğini, Osmanlı tarafından da affedildiği takdirde yanındaki 120 süvariyle devlet hizmetine gireceğini bildirmişti. Nihayet hadiseden haberdar olan Ahmet Muhtar Paşa, birçok şahısla birlikte Mehrali'nin de affını çıkardı.

Arkadaşlarıyla Osmanlı ordusuna giren Mehrali, bu tarihten sonra “Süvari Binbaşısı Mehrali Bey” olarak adlandırıldı.

Mehrali Bey, 93 Harbinin başından sonuna kadar Muhtar Paşa'nın gözdesi olarak 400 süvariden oluşan birliğin başındaydı. Nerede acil bir olay olsa derhal Mehrali oraya yollanıyordu. İlk Rus baskınları sırasında Kars'ta, Rusların ilk aldığı yer olan Ardahan baskınında Ardahan ve Gölle'de, Oltu ve Ardanoç civarında Ruslara ağır yenilgiler yaşatan Mehrali Bey'in atlılarıydı.²⁴

Mehrali'nin son operasyonu, Rusların Erzurum şehrine yaptıkları Aziziye baskınından (8/9 Kasım 1877 gecesi) sonraki günlerdeydi. Ovaya yol yapmakla meşgul olan Rusların durumunu tahkik etmek üzere Ethem Paşa süvarileri oraya yollanmıştı. M. Arif, Mehrali'nin de katıldığı bu harekâtı şöyle anlatır: “Adını hayırla andığımız Mehrali Ağa ile onun hususî süvarilerinden bazıları da bunlarla yollanmıştı. Çünkü, Kambersiz düğün olmaz. Nerede bir tüfek patlasa veya patlama ihtimali olsa, kumandan Muhtar Paşa, Mehrali Ağa'yı oraya gönderir ve onun orada bulunmasından büyük faydalar beklerdi. Hatta, bazı kereler Mehrali Ağa yaver olarak kullanılırdı. Süvarilerimiz, Rus süvarileriyle bir harbe tutuştular. Bu savaş birkaç saat sürdü. Nihayet düşman da bizimkiler de ikindiye doğru çekildiler. Askerimiz yoklandığında onbeş-yirmi kadar zayıtımız olduğu anlaşıldı. Bu muharebede Mehrali Ağa da kurşunla topuğundan yaralanmıştı”.²⁵

Bu yaralanma sonucu Mehrali Bey total kalmıştı. M. Arif, vakayı şu cümlelerle anlatır: “Mehrali Ağa'nın yarasının yeri ve kurşunun tesiri mühimce olduğundan, Kumandan Paşa, ordunun en mahir ve güzide cerrahlarını Mehrali'nin yarasına bakmaya tayin etmişti. Ancak Mehrali, burada da bizim cerrahlarımıza iltifat etmeyerek, yarasını kendi kavmî âdetleri dairesinde kendi arkadaşlarına baktırıyordu. Mehrali, şimdiye kadar pekçok kurşun yarası almışsa da, hiçbirinden vücudunda eser kalmadığı halde, bu yarası iyileştikten sonra kendisini total bırakmıştır”.²⁶

²⁴ Mehrali Bey'in buraya kadar özetlenen hayatı için bazı kaynaklara bk. M. Arif, *aynı eser*, s. 66-69, 214, 256-257, 455-457; A. Muhtar Paşa, *aynı eser*, s. 102-104, 310-311; Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar: Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli*, sad. N. Akbayar, İstanbul 1996, s.102-105; *Basiret Gazetesi*, no. 2168, 2174, 2175, 2299.

²⁵ M. Arif, *aynı eser*, s. 311, 455; A. Muhtar Paşa, *Anadolu'da Rus Muhârebesi*, s. 311.

²⁶ M. Arif, *aynı eser*, s. 311, 455. Muhtar Paşa, 22 Aralık 1877 (10 K. Evvel 1293) tarihiyle merkeze çektiği telgrafta; Erzurum Ovasının Hins, Sitavuk ve Tufanç köyleri ile Deveboynu arasındaki arazide yaşanan çarpışmaları anlattıktan sonra, şöyle der: “Bu mücâdelede Karapapak Binbaşısı Mehrali Ağa mecrûh olarak, gerek Karapapakdan ve gerek nizâmiye süvarisinden birkaç nefer dahı başkaca mecrûh var ise de, şehidimiz olmadığı maruzdur” (*Basiret*, no. 2299, 13 K. Evvel 1293).

Bu vakadan kısa bir süre sonra İstanbul'a çağrılan Muhtar Paşa, ilk iş olarak Mehrali'yi şehirden çıkardı. Zira, bunu Mehrali rica etmişti. Çünkü, hem içerdeki düşmanlarının kötülüğünü görecek, hem de savaştan evvel ve sonra Moskof'a karşı ettiklerinin cezasının pek ağır olacağını bildiğinden, sağ olarak düşmanın eline geçmekten çok çekiniyordu. Mehrali için bir kızak yaptırıldı ve yatsıdan evvel yatağıyla beraber kızığa yatırılarak yola çıkarıldı. Mehrali Bey'i böylece sağ salim Erzurum'dan çıkaran Muhtar Paşa, ancak ondan sonra Trabzon'a gitmek üzere şehirden ayrıldı.²⁷

Erzurum'dan sonra Sivas'a giderek avanesiyle birlikte oraya yerleşen Mehrali Bey, uzun yıllar devlete süvari binbaşısı olarak hizmette bulundu. Mehrali Bey ve hemen çoğu Karapapaklardan oluşan Kars muhacirleri, bazı köylerle birlikte Sivas'ın Çavuşbaşı mahallesine yerleştirilmişti. Hatta, Çavuşbaşı'na gelen Kars muhacirleri yüz haneden fazlaydı ve bu mahallenin adı 1891 yılında "Abadan" olarak değiştirilmişti.²⁸ Bundan sonra teşkil edilen (Ekim 1892) Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına, Mehrali'nin yanındaki Karapapaklar da alındı.

Bilahire Yemen isyanları sırasında oraya yollanan Mehrali Bey, hastalanarak Yemen'de ölmüştür. Mehrali'nin Yemen'e yollanması ilkin Kangal'da karıştığı zannedilen bir olay sebebiyle gündeme gelmiştir ve fikir de Sivas valisine aittir. Zira, Sivas valisinin yazısına göre; Kangal kazasının Aziziye sınırında bulunan "Çiftlikviran" köyündeki Karapapak süvari yüzbaşısı Eyüp Ağa ile oğlunun Çeçenler* tarafından öldürülmesi, Mehrali'nin tertibidir. Bu sebeple Mehrali ve oğulları Yemen'e sürgün edilmelidir. Dahiliye Nezareti tarafından Meclis-i Vükela'ya bildirilen bu karar, orada da müzakere edilmiş ve şöyle neticeye bağlanmıştı: Mehrali gibi birisinin böyle mahkeme edilmeden cezalandırılması, oradaki aşiretler (Karapapaklar) arasında kötü tesire sebep olur. Kendisinin asker sıfatı olduğu için Dördüncü Ordu Müşirliği vasıtasıyla uyarılması, nasihatten

²⁷ M. Arif, *aynı eser*, s. 457. Kurt İsmail Paşa'nın bildirdiğine göre; Mehrali Bey, Karapapak süvarileriyle son savaşa da katılıp işini hakkıyla yaptıktan sonra Erzurum'dan ayrılmıştı (Bilal N. Şimşir, *British Documents on Otoman Armenians*, I, (1856-1880), TTK. Yay., Ankara 1989, s. 327).

²⁸ BOA, *İrade Şûrâ-yı Devlet*, no. 6353, 21 Ramazan 1308/19 Nisan 1307.

* Belgede bahsi geçen Çeçenler, Qunduzade Musa Paşa'nın Kafkasya'dan getirdiği muhacirlerdir. Bekir Sami Kunduk'un babası olan Musa Paşa, 93 Harbinde Anadolu cephesinde Rusların ısrarla yakalamak istediği iki kişiden (diğeri Mehrali'dir) biriydi. Mezarı Erzurum'da Narmanlı Camisi haziresinde ve ağabeyi Hasbulat Bek'in mezarının çaprazındadır. Mezar kitabesindeki ifadelerle göre; Musa Paşa, "otuz bin Çerkes gazisiyle vatan, mansıp ve makamını din uğrunda terk ederek" Türkiye'ye gelmişti. Hasbulat Bek'in mezar kitabesi arapça olup, hem baş hem de ayaktaşında kabilelerine ait "damga" vardır. Aynı damga, Musa Paşa'nın Türkiye'ye gelişinden sonra Babıali'ye verdiği "tercüme-i hal" evrakının sonuna bastığı mühürde de vardır.

anlamayıp aynı şeylere devam eder de sürgünü mutlak olursa, usulü dairesinde tahkikat yapılarak Divanharp'te icabına bakılması gerekir. Durumun ayrıca Sivas valiliğiyle Dahiliye Nezaretine de bildirilmesi istenen karar, 1903 yılının Eylül ayında alınmıştı.²⁹

Yukarıda sözü edilen sebepten olmasa bile, Mehrali Bey ve onun süvarilerinin Yemen isyanlarının bastırılmasına katılmak üzere Yemen'e gittikleri ve Mehrali Bey'in Yemen'de öldüğü artık iyice bilinmektedir. Mehrali Bey hakkında belgesel bir çalışma yürüten Cengiz Çakaloğlu, henüz yayımlanmamış bu etüdünde birçok bilinmeyi ortaya koymaktadır: 1892 yılının Ekim ayı sonlarında Sivas'ta Kabak Meydanı'nda yapılan bir merasimle Mehrali Bey kumandasındaki 40. Hamidiye Hafif Süvari Alayı kurulur.³⁰ 1895 yılındaki Ermeni isyan hadiseleri sırasında Mehrali'nin süvarileri ile Ermeniler arasında çatışmalar yaşanır.³¹ 1897 Yunan savaşında 40. Alayın cepheye yollanması kararlaştırılır, fakat, savaşın kısa sürmesi sebebiyle gönderilemez. 1898 yılındaki taksimatta 40. Alay hiçbir Hamidiye Livasına bağlanmaz, Sivas kumandanlığının talim vermesi şartıyla oraya bağlanır. 1905 yılında Yemen isyanı büyüyünce bölgeye yeni birliklerin sevki gerekir ve Haydaranlı aşireti reisi Hüseyin Paşa'nın 25. alayı ile Mehrali'nin 40. alayının bölgeye yollanması uygun bulunur. Haydaranlı Hüseyin ordu merkezi olan Erzincan'a gelir, her ne sebeptense onun Yemen'e yollanması ertelenir. Mehrali ve atlılarının Yemen'e gitmelerine dair padişah emri, 1905 yılının Haziran ayında Mehrali'ye iletilir. Mehrali de padişaha bağlılığını ve tereddüt etmeden Yemen'e gideceğini bildiren etkileyici bir telgraf çeker, fakat, anlaşıldığı kadarıyla Mehrali hastadır. Rütbesi kaymakamlıktan mirlivallığa yükseltilen Mehrali, 1905 yılının Temmuz ayı ortalarında 600 atlısıyla İskenderun'a doğru yola çıkar ve Ağustos ortasında buraya ulaşır. Bölük bölük muhtelif tarihlerde gemilere bindirilerek Yemen'e yollanır ve Eylül ayı başlarından itibaren Yemen'e varırlar. Sivas Valisi Reşit Paşa'nın bildirdiğine göre; Mehrali Bey, Yemen'de "vezaif-i askeriyesini

²⁹ BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları*, no. 107/62.

³⁰ Alayın kuruluş merasimine alay efradıyla birlikte vilayetin bütün erkânı ve ahali de katılmıştı (BOA, *Yıldız Evrakı Hususi Maruzat*, no. 268/33). Bu belgeyi yollayan Sn. Yrd. Doç. Dr. Kemalettin Kuzucu'ya teşekkür ederim.

³¹ Karapapaklarla Ermeniler ve yerliler arasındaki husumet ve çatışmalar eskiden de vardı. Mesela, 1889 yılı bir belgede, Kangal kazasındaki Karapapak eşkıyaların hamisi olduğu gerekçesiyle tutuklanıp hapse konulan ve iki yıl sonra berat eden Hüseyin, kendisine "Kolağası" lakabını takmış ve bu unvanla Babıali'ye telgraf çekerek, bu olayların bazı müfritlerce düzülmesini ve tekrar hapse atılmak istendiğini anlatmıştı. Fakat, işin öyle olmadığını bildiren Sivas Valisi, Karapapaklardan korkulduğu için ceza cihetine gidilemediğini ve bu sebeple Karapapak Hüseyin'in uzak bir vilayette iskânını açıkça istemişti. Bunda Ermenilerin sürekli şikâyetinin önemli payı vardı ve Babıali, Ermenilerin şikâyetine sebep olacak olayların çıkmaması için azami dikkatin gösterilmesini emretmişti (BOA, *İrade Dahiliye*, no. 88089).

ifa ederken feda-yı can” etmiştir. Onun yerine kumandan olan kardeşi Ali Bey ise, alayın dönüşü sırasında gemide vefat etmiştir.³²

Mehrali Bey, hakkında birçok vaka türetilen kişiliklerden birisidir. Onun erliği, mertliği ve sözünün geçerliği birçok yazı ve destana konu edilmiştir.³³ Mehrali, hayatının her anıyla harikulade bir film senaryosu bırakmıştır.

Mehrali'nin adına düzülen ve söylenen mahsus destanlar olduğu gibi, başka nazımlarda da ondan sözedilir. Mesela, Karşlı Aşık Sadık'ın “Mehrali Bey Destanı”, Çıldır Aşık Şenlik'in “Mehrali Bey Atlıları Türküsü”, Karşlı Bahri'nin “Doksanüç Kars Kavgaları Türküsü” gibi...

Bu destanlardan Karşlı Sadık'ın Mehrali Bey Destanı'nın bir kısmı aşağıdadır:

*Ey ağalar beyler bizim ellerde
Koçaklıktan yana birdi Mehrali
Cahallık eyleyip dağlarda gezdi
Epey zaman kaçak durdu Mehrali.*

*İbtida gözünden düşdü devletin
Sonra göze girip buldu rağbetin
Cihana tanuttı şanın şevketin
Bir eşsiz namıdar, erdi Mehrali*

*Kan kavga kopanda Kars'ın başına
Doksanüç'de bakdı yurdun işine
Dört-beşyüz atlıyı yığdı peşine
Moskof'un cengine girdi Mehrali*

...

*Adını duyanda Rus'un saldad'ı
Koparırdı: 'Mamaa' deyin feryadı*

³² Henüz basılmamış olan bildirisini bana gönderen Sn. Yrd. Doç. Dr. Cengiz Çakaloğlu'na, hem bu orijinal bilgiler hem de nazik davranışı dolayısıyla teşekkür ederim. Bildiriye bk. “Yemen'den Geri Gelemeyen Bir Karapapak: Hamidiye 40. Süvari Alayı Komutanı Mihrali Bey”, *II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi (Manisa, 11-13 Kasım 2005)*.

³³ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Edebiyatımızda Kars*, II, İstanbul 1958, s. 39-41; İsmail Habib Sevik, *Yurttan Yazılar*, Ankara 1987, s. 438-444; Doğan Kaya, “Bir Destan Kahramanı: Mihrali Bey”, *Halk Kültürü*, 1984/4, İstanbul 1985, s. 83-95. Mehrali hakkındaki son çalışmalara bk. Valeh Hacı, *Garapapag Mehralı Bey*, Tiflis 1996; Valeh Hacılar, *Borçalı Mehralı Bey Tarihi Hegigetlerde*, Tiflis 2001. Bu iki eserini imzalayarak bana yollayan Sn. Prof. Dr. Valeh Hacılar'a, bunu sağlayan Sn. Yrd. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz Bey ile eşi Sn. Yrd. Doç. Dr. Semra Alyılmaz Hanımefendiye teşekkür ederim.

*Moskof'a havf saldı merdane adı
Gözlerin kurdunu kırdı Mehrali*

...
*Huda'nın mukadder günü gelende
Bu hal ile mahşer günü gelende
Düşmanların zafer günü gelende
Cigerine dağlar vurdu Mehrali*

*Ağlaya ağlaya yurdu terk etti
Atlıların çekip Suvaz'a gitti
Nice ehl-i maraz şifaya yetdi
Onlara bir taun, çordu Mehrali*

3. Bir Karapapak Hatırası (93 Harbinde)

93 Harbinde Anadolu Ordusu Kumandanı olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Alacadağ bozgunundan (14-15 Ekim 1877) sonra Kars'a çekilirken toplam yedi kişi olduklarını, Rus süvarilerinin kendisini takip ettiğini ve bu sebeple de çok sıkıntı yaşadığını anlatırken, ilginç bir Karapapak hatırası nakleder. Bu hatıra aynen aşağıdadır:

"Hasan ve Hüseyin namında Karapapak taifesinden cesaretle meşhur iki karındaş, çok zamandan beri üç-dört rüfekasıyla nezdimde hizmette bulunurlar idi. Bugün ikisi de yanımda kalmış ve daha iki çavuşumla bir yaverim ve bir de hizmetkârım ki cem'an benimle yedi kişi idik. İşte böyle bir küçük cemiyet olarak bize en ziyade tekarrüb etmiş birtakım Rus süvarisiyle bizim bozgun askerin arasında Kars'a müteveccihen harekette isem de, kederimden yola devam edemeyip, her yirmi otuz hatvede bir durur ve geri döner etrafa bakar idim. Ve Rusların gülle ve kurşunları da bizi takip etmekte idi. Her ne kadar rüfekam beni bu halden geçirmeğe ve yola devama icbar ederler idiyse de, her nasıl ise ben itaat etmez ve edemez bir halde, gayetle müteellim idim.

Bu sırada Karapapak Hüseyin dedi ki:

'Şu heriflere bir hücum edelim, ne emriniz olur?', deyince, 'haydın sizi göreyim' dedim. Derhal bu altı kişi beni bırakıp sel-i seyf ederek, zikrolunan yakındaki düşman müfrezesine hücum edip daldılar. Ben, bu halden derhal müteessir ve peşiman oldum ise de, iş işten geçti. Derken, ne bakayım, düşman geriye ve bizimkiler de bana doğru at sürüp gelmekte değiller mi?

Bu halden fevkalade memnun oldum ve inşirah-ı kalp hasıl ettim. Bizimkiler sağ ve salim, bilâ-noksan geldiler.

Fakat, Hüseyin, boz renkli çukadan, omuzları apoletli bir zabıt kaputu giymiş de geliyor.

-‘Hüseyin, bu nedir’, dediğimde:

-‘Ah Efendim! Herifin göğsünde nişanları da var idi, amma, onları alamadım’, diye teessüf ediyor. Sübhanallah! Sol elinde dizginler, at üstünde ve tüfeği kayışıyla omuzunda asılmış ve bir elinde kılıçla hücum etmiş ve adetlerinin iki üç misli ve belki daha ziyade süvarinin içine dalmış oldukları bir zamanda; hem düşmanı yere sermiş ve hem galiba (Rus’un) terkisinde olan kaputunu alıp giymiş olmasına nasıl taaccüp edilmez?’³⁴

4. Son Söz

İkinci Meşrutiyet devri, Türkiye’nin her bakımdan keşif ve incelenmesi devridir. Özellikle Anadolu’da yaşayan insanların tarih ve kültürleri hakkında ciddi etüt ve yerinde tespitler yapılması bu devirdedir. Fakat, bu ilgiden devletin “asli unsuru” olanlar mahrum bırakılmış, ecnebilerin üzerinde oyunlar oynadığı “yerel” unsurlara daha fazla vakit ve önem verilmiştir. Oysa, her devletin ilk işi “asli unsur” üzerinde durmak olmuştur. Bu bakımdan ihmal edilmiş unsurlardan biri de Karapapak Türkleridir. İkinci Meşrutiyet devri Erzurum valilerinden, Darülfünun ve Mülkiye Mektepleri müdürlüğü yapmış olan Mehmet Celal Bey, Bayezit sancağındaki müşahedelerini aktarırken, Karakilise’deki Terekemeler için; “Türklerle nesil yakınlığı bulunduğu zannedilen bir kavim” der.³⁵ Oysa, Celal Bey gibi insanların bu kadar bilgisiz olmaları düşünülemez, bunun sebebi yukarıda izah edilen yanlış tercihtir. Durum böyle iken, Türkiye dışındaki Karapapaklara ilgi duyulması ve onların sorunlarıyla alakadar olunması elbette beklenmez. Fakat, özellikle İran Türkleri ve bunlar arasında da Karapapaklar, XIX. asır sonuyla XX. asır başlarında ciddi sıkıntılara uğratılmış, birçoğu Kürtlerin zulmüne maruz bırakılmıştı. Hem bu sıkıntılar hem de başka sebeplerle Osmanlılara sığınan veya sığınmak isteyen birçok İranlı Türk vardı.³⁶ Dolayısıyla, İran Karapapaklarının

³⁴ A. Muhtar Paşa, *Anadolu’da Rus Muhârebesi*, s. 277-278.

³⁵ Selahattin Tozlu, “Erzurum Valisi Mehmet Celal Bey’in Bayezit/Ağrı Sancağına Dair Raporu (1909)”, *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, ed. E. Uyumaz-S. Kızıltoprak, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2005, s. 276.

³⁶ Mesela, 1889 yılında, Van vilayetinin Bargiri (=Muradiye) kazasına tâbi “Abkay (=Abaka)” nahiyesine İran’ın Ovacık nahiyesinden Ayrımlılar yerleşmek istemiş ve “Rafızî olmayan bir yere yerleştirilmeyi kabul etmeleri şartıyla” istekleri olumlu karşılanmıştır (BOA, *İrade Dahiliye*, no. 90251). Adı geçen Abaka, Selçuk sultanlarından Osmanlılara kadar “yazlık ordugâh” olarak kullanılmış ve tarihi eserlerle donatılmış bir Türk yurdudur. Hatta, Abaka Han, Muineddin Süleyman Pervane’yi bu sahrada öldürtmüştü. Ayrımlıların “Abaka Sahrası”nı istemelerinde tarihi bir bağ olup olmadığı bilinmiyor.

bilhassa araştırılması lazımdır ki, Osmanlı arşivlerinde fazlasıyla malzeme vardır.

Karapapaklar şüphesiz sadece Türkiye’de yaşamamaktaydı ve yaşamamaktadır. Mevcut malzemenin iyice kısaltılıp, hatta bazılarının kullanılmamasıyla oluşan bu makale ile Türkiye’deki Karapapakların XIX. asır tarihinin bir kısmı ancak açığa çıkarılmıştır, dolayısıyla bundan sonra teferruatlı araştırmalara daha fazla ihtiyaç vardır. Diğer taraftan Karapapakların Gürcistan (özellikle Tiflis-Borçalı),³⁷ İran, Dağıstan, Rusya ve Ermenistan’daki tarihi durumlarıyla; Türkiye dahil, yaşadıkları ülkeler ve yerlerdeki bugünkü halleri, kültürleri; Türkiye dışındakilerin de hukuki durum ve sorunları ayrıca incelenmelidir.

³⁷ Karapapakların merkezi durumunda olup, Osmanlı belgelerinde de adı sık geçen “Borçalı”, Tiflis vilayetine bağlıydı. Hemen bütün kültürel özelliklerini korumaya çalışan Karapapaklar, Gürcü hükümetlerinin kararsızlığı ve hatta düşmanlığı dolayısıyla sıkıntıdadırlar. Özellikle, Türklerin ve doğal olarak Karapapakların, belli bir tarihten önce o bölgede oturduklarını ispat etmeleri istenmektedir ki, bunun bir kötü niyet olduğu açıktır (Kamil Ağacan, “Gürcistan Türklerinin Mevcut Durumu, Siyasi ve Ekonomik Sorunları”, *Karadeniz Araştırmaları*, I, Ankara 2004, s. 90-101; Semra Alyılmaz, “Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının/Terekemelerinin Tarihine Dair”, *Yeni Türkiye*, 43, Ankara 2002, s. 288-291). Diğer yandan bu meselelerin çözümünde anahtar olabilecek “tarihî tapu defterleri” Türkiye’de Devlet Arşivlerine bağlı Osmanlı Arşivindedir, dolayısıyla meselenin çözümü de bir bakıma Türkiye’nin elindedir.